

اسناد و مکاتبات آیت‌الله حاج سید عبدالحسین لاری

• دکتر سید ابوالفضل رضوی

- اسناد و مکاتبات آیت‌الله حاج سید عبدالحسین لاری
- محمدباقر وثوقی
- مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، چاپ اول، ۱۳۸۵، ۲۵۶ صفحه

اشاره: در این مقاله، نظر به اهمیت اسناد در مطالعات تاریخی، ابتدا مبحثی درباره جایگاه اسناد و سابقه پیدایش علم مطالعه اسناد مطرح می‌شود و در ادامه یکی از تألیفاتی که به جمع‌آوری، تنظیم و تدوین اسناد مربوط به آیت‌الله حاج سید عبدالحسین لاری از روحانیون مبارز عصر مشروطه پرداخته و الگوی مناسبی را در این خصوص ارائه کرده است، معرفی می‌شود.

اهمیت و جایگاه اسناد در مطالعات تاریخی

در میان منابع تاریخی، اعم از منابع مکتوب و غیر مکتوب، اسناد و مدارک آرشیوی جایگاه مهمی دارند. اسناد یکی از وسایل اطلاعات و اخبار محسوب می‌شوند و مورخان را در شناخت وقایع و ماهیت اصیل رویدادهای تاریخی کمک بسیار می‌کنند. اگر منابع تاریخی را در یک تقسیم‌بندی کلی به دو دسته منابع مکتوب (گزارش‌ها) و منابع غیرمکتوب (آثار و ابنیه) تقسیم کنیم؛ (زرین کوب، ص ۱۴۲) منابع مکتوب خود به دو دسته اسناد و کتب تاریخی تقسیم می‌شوند. در این بین، اهمیت اسناد از این جهت که در خصوص وقایع تاریخی نوشته شده‌اند و به اصطلاح در متن واقعه بوده‌اند و جزئی از پدیده تاریخی محسوب می‌شوند، از کتب بیشتر است. زیرا کتب درباره پدیده تاریخی نوشته شده است و لذا در مقایسه با سند فاصله بیشتری با پدیده تاریخی دارد و به همان میزان از واقعیت دورتر است. البته باید در نظر داشت که اهمیت بیشتر سند در مقایسه با کتاب بدان معنا نیست که هرگونه اطلاعاتی که از اسناد به دست می‌آوریم، کاملاً مورد اطمینان است. اطلاعات موجود در اسناد نیز ممکن است با حب و بغض و بر پایه منافع شخصی، گروهی، حزبی، سیاسی و اقتصادی نوشته شده باشد و به‌علاوه، در راستای چنین منافی تحریف یا قلب شده باشد. همین‌طور در هنگام مطالعه پیرامون یک دوره تاریخی ممکن است واقعه بی‌اهمیتی در سند نقل شده باشد و نظر به اهمیت بیشتر اسناد، مورخ آن را به عنوان یک واقعه مهم به کار گیرد و در تحلیل آن دوره دچار اشتباه شود. در این خصوص، با بهره‌گیری از شیوه‌های نقد تاریخی و علم مطالعه اسناد، نخست باید ماهیت اصیل رویدادها را شناخت و آنگاه از آنها استفاده کرد.

با همه اینها، باید در نظر داشت که اسناد، گنجینه‌ای تمام‌نشدنی از اطلاعات و اخبار به شمار می‌آیند که سوابق فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و قضایی هر جامعه‌ای را دقیق‌تر بیان می‌کنند و به یک روایت، جزئی از هویت هر قوم و ملتی به حساب می‌آیند. اسناد، که معمولاً در هنگام تحریر در جهت پاسخگویی به نیازهای عملی جامعه به وجود آمده‌اند و فلسفه پیدایش آنها صرفاً آگاه کردن نسل حاضر و آینده جامعه از وقوع رخدادها نبوده است، به شیوه‌های گوناگونی حاصل شده‌اند. مکتوب کردن تصمیمات و فرامین طبقه حاکمه و مسئولان بلندپایه جامعه، که با گذشت زمان مقادیر عظیمی از منابع اسنادی فراهم می‌نمود، پیچیدگی ساختار جوامع که حوزه نفوذ و فعالیت دولت‌ها را گسترش می‌داد و با گسترش دیوان‌سالاری و بسط نظام بورکراسی، راه افزایش مدارک اسنادی را هموار می‌کرد، رشد تجارت و فعالیت‌های اقتصادی، که با خود پیدایش پیمان‌نامه‌ها و میثاق‌ها و اسناد اعتباری را به همراه می‌آورد و علاقه‌مندی مردم عادی به ثبت و ضبط اسناد اقتصادی و حقوقی خویش، تمامی، توده عظیمی از اسناد مکتوب را بر جای گذاشته‌اند. با وجود این که اسنادی از این قبیل در تمامی ادوار تاریخی وجود داشته و بعضاً بایگانی شده و در مراکز حکومتی نگهداری می‌شده‌اند، اما مورخان به ندرت به این دسته از منابع اطلاعاتی توجه کرده‌اند و تا قبل از قرون جدید، اهتمام ویژه‌ای در این زمینه به خرج نداده‌اند. مورخین عهد قدیم، قبل از هر چیز، در این فکر بوده‌اند که یادبود حوادث مهم زندگی ملت‌ها و یا رفتار و خلق و خوی بزرگان را به شکل ادیبانه‌ای به آیندگان منتقل کنند و لذا کمتر از منابع آرشیوی و اسناد ضبط شده استفاده کرده‌اند. (ساماران، ج ۲، ص ۲۲۸) این در حالی است که تنها مورخین هستند

اسناد، گنجینه‌ای تمام‌نشدنی از اطلاعات و اخبار به شمار می‌آیند که سوابق فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و قضایی هر جامعه‌ای را دقیق‌تر بیان می‌کنند و به یک روایت، جزئی از هویت هر قوم و ملتی به حساب می‌آیند

نداشته و هر اداره، سازمان و وزارت‌خانه‌ای، بنا بر نیاز خود و اغلب به صورت سلیقه‌ای اسناد را دسته‌بندی و نگهداری می‌کرده است. نبود مراکز مشخصی که اسناد مختلف را ثبت و ضبط کنند و میان آنها ارتباط منطقی و قابل استفاده به وجود آورند به علاوه بینش عمومی که پس از انجام معاملات و رفع نیازهای شخصی اسناد و مکاتبات خویش را معدوم می‌کردند، و با بی‌تفاوتی از کنار آنها می‌گذشتند و در اندیشه واگذاری آن به مراکز علمی- پژوهشی نبودند نیز، در نابودی تعداد بی‌شماری از منابع اسنادی تأثیرگذار بوده است. هر چند که شکل‌گیری مراکزی که امروزه به کار تحقیق، جمع‌آوری و دسته‌بندی اسناد می‌پردازند، حرکت مبارکی است که از نابودی بسیاری از اسناد جلوگیری می‌کند و راه استفاده محققین تاریخ را از این منابع مهم هموار می‌نماید، اما مقادیر انبوهی از اسناد، به ویژه آنهایی که به افراد و گروه‌های مردمی تعلق دارند و به صورت رسمی و فرمایشی تدوین نشده‌اند، در جامعه وجود دارد که ثبت و ضبط و دسته‌بندی آنها همت والایی را می‌طلبد. گرچه جلب اعتماد عمومی و تلاش در جهت برطرف کردن برخی ملاحظات سیاسی و فرهنگی و اقتصادی در این زمینه سهم به‌سزایی دارد، اما قبل از هر چیز، همت پژوهشگران تاریخ را می‌طلبد تا با سعه صدر بیشتر و در قالب طرح‌های پژوهشی، تألیف کتب، نوشتن رسالات و هر طریق دیگری راه جمع‌آوری، حفظ و تنظیم و دسته‌بندی اسناد را فراهم سازند. انجام تک‌نگاری‌هایی همانند آن چه که در مطالب بعدی به معرفی آن پرداخته می‌شود، در این جهت بسیار راهگشا خواهند بود.

اسناد و مکاتبات آیت الله حاج سید عبدالحسین لاری، عنوان کتابی است که دکتر محمد باقر وثوقی، استاد دانشگاه تهران با دقت و موشکافی فراوان، به جمع‌آوری و تألیف آن پرداخته و مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی دانشگاه تهران، در سال ۱۳۸۵، آن را به چاپ رسانده است. کتاب در ۲۵۶ صفحه، همراه با پیشگفتار و مقدمه و در سه بخش جداگانه تدوین شده است.

در مقدمه کتاب با عنوان: هروری بر زندگانی آیت الله عبدالحسین لاری، ضمن بیان اوضاع سیاسی و اقتصادی مناطق جنوبی ایران و جایگاه برجسته تجار در تحولات منطقه، به شرح حیات سیاسی - اجتماعی آیت‌الله لاری می‌پردازد و از ورود وی به لارستان در سال ۱۳۰۹ هـ.ق (۱۸۹۲ م) بنا بر دعوت تجار و توصیه استاد خویش، میرزای شیرازی، سخن می‌گوید. اهمیت سوق الجیشی منطقه لارستان در حیات تجاری جنوب ایران و نقش مهم آن در برقراری پیوند تجاری سواحل خلیج فارس با مراکز مهم فارس، که تجار منطقه

که می‌توانند با شناخت شرایط تاریخی عصری که اسناد در آن نوشته شده‌اند، صحت و سقم آنها را تعیین کنند و با به کارگیری اسناد در مطالعات تاریخی، زمینه‌های رشد بیشتر دانش تاریخ را هموار نمایند. مطالعه اسناد به عنوان دانشی که زاده واکنش روحیه انتقادی مورخین و محققین در رویارویی با اسناد و مدارک قدیمی برای بهره‌گیری صحیح از آنهاست، از قرن ۱۷ م. مورد توجه قرار گرفت. اومانیسست‌ها و محققین عصر رنسانس، در جریان مباحثات قضایی یا مشاجرات سیاسی و مذهبی، به نقد اسناد دوران گذشته پرداختند (همان، ص ۲۳۱) و با وضع اصطلاح «دیپلم» Diplome برای این اسناد «علم مطالعه اسناد Diplomatic/Diplomatique» را بنا نهادند. در این بین، سهم کسانی مانند «پاپن بروک» Daniel Van (۱۷۱۴ - ۱۶۲۸ م) هلندی و مهم‌تر «ژان مابیون» (۱۶۳۲ - ۱۷۰۷ م) فرانسوی که وی را مؤسس علم مطالعه اسناد برشمردند، از دیگران بیشتر بود (همان، ص ۲۸-۲۳۳). با این حال بهره‌گیری از اسناد و مدارک آرشیوی، حتی در دوران قرون وسطی نیز مورد نظر برخی محققین بوده و گاه از این گونه منابع بهره برداری کرده‌اند (همان، ص ۲۹ - ۲۲۸).

در تاریخ ایران نیز، که بنا بر ملاحظات سیاسی - اقتصادی و حقوقی، در تمامی ادوار انبوهی از اسناد و مدارک آرشیوی وجود داشته؛ اما بنا بر مقتضیات تاریخی و به ویژه کوتاهی عمر حکومت‌ها و دگرگونی مدام سلسله‌ها از میان رفته‌اند، مورخین قابلی وجود داشته‌اند که به نحو گسترده‌ای از این گونه منابع استفاده می‌کرده‌اند. هر چند که این اسناد تاریخی باقی نمانده و اغلب آنها از میان رفته‌اند؛ اما تاریخ‌نگاری خاص ایرانیان که تاریخ‌نگاری درباری بوده و اغلب به وسیله دولتمردان نمود پیدا کرده است، این اجازه را به آنها می‌داد که به آسانی از مدارک موجود در دربارهای حکومتی استفاده کنند و در جهت روشن کردن ابعاد و وقایع از آنها بهره‌گیرند. گرچه این دسته از مورخین، به ندرت عین اسناد را منتقل کرده‌اند و اغلب غیرمستقیم از آنها استفاده نمودند، اما همین امر وجود اسناد و مدارک، آن هم به صورت منظم و بایگانی شده آن و یا استناد به اسناد قدیمی و استفاده عملی از آنها در امور قضایی، سیاسی و اقتصادی را محرز می‌نماید. با وجود این به هر علتی که فرض کنیم، تا قبل از دوران معاصر اسناد قابل توجهی در مورد ادوار مختلف تاریخ ایران باقی نمانده است. در دوران معاصر نیز، که دگرگونی ساختار جامعه و ملاحظات سیاسی، اقتصادی و حقوقی و اجرایی توده عظیمی از اسناد مختلف را بر جای گذاشته است، ثبت و ضبط اسناد شیوه منظم و مرتبی

تاریخ‌نگاری خاص ایرانیان که تاریخ‌نگاری درباری بوده و اغلب به وسیله دولتمردان نمود پیدا کرده است، این اجازه را به آنها می‌داد که به آسانی از مدارک موجود در دربارهای حکومتی استفاده کنند و در جهت روشن کردن ابعاد و وقایع از آنها بهره گیرند

اثبات رسانید. در حالی که دولت استبدادی با دستور قوام، خواستار تصرف لار و دستگیری سید شده بودند، سید مواضع خود را تحکیم بخشید و حتی با چاپ تمبرهایی با عناوین «پست ملت لاریه» و «پست ملت اسلام»، حرکت ضد استبدادی خود را پررنگ‌تر کرد. در این مرحله، اگرچه نیروهای مستبد قوام در یک مرحله لار را تصرف کردند و آن را به باد غارت گرفتند؛ اما در برابر فشار نیروهای روحانی نجف و تجار و انقلابیون فارس مجبور به ترک شهر شدند و پایگاه سید همچنان محفوظ ماند. پس از این تحولات، سید لاری که با عقد اتحاد با صولت‌الدوله قشقایی و نیروهای بوشهر و عشایر جنوب، در صدد انتقام از نصرت‌الدوله قوام بر آمده بود، آماده تصرف شیراز شد. در این مرتبه که بار دیگر اوضاع فارس روی به سمت بحران داشت، دولت‌های روسیه و انگلیس با حمایت از قوام‌الملک سعی در جلوگیری از عدم تصرف شیراز داشتند و در نهایت امر به این دلیل یا در نتیجه پیروزی مشروطه‌خواهان بر استبداد محمدعلی شاهی و میل سید به عدم خونریزی بیشتر، بحران خاتمه یافت و سید به لارستان برگشت. با این حال، سید لاری و هوادارانش با وجود حمایت جدی از انقلابیون، پس از پیروزی مشروطه‌خواهان طرف‌چندانی نیستند و سردار اسعد بختیاری وزیر داخله دولت انقلابی، در نتیجه رقابت نیروهای قشقایی و بختیاری و احساس خطر از وجود یک هسته مقتدر قدرت در جنوب ایران، مخالفت و تلاش در جهت سرکوب نهضت سید لاری را در دستور کار قرار داد. این مسائل که یک دوره آشوب پنج ساله را در نواحی جنوبی ایران به دنبال داشت، عاقبت به پیروزی جناحی انجامید که سردار اسعد و نیروهای ایل خمسه و قوام‌الملک و مستبدین فارس با حمایت بریتانیا در رأس آن قرار داشتند. سرخوردگی هواخواهان سید که به مشروطه‌خواهان و انقلابیون دل بسته بودند، اما امید آنها نتیجه معکوس داد و همین‌طور دلسردی تجار، که به جای امنیت شاهد دورانی از آشوب و ناامنی شده بودند، به همراه فشار مضاعف نیروهای دولتی که به رهبری والی فارس حمله گسترده‌ای را در سال ۱۳۳۲ هـ.ق سامان دادند و شهر لار را تسخیر کردند، عمر سیاسی نهضت سید لاری را به پایان رسانید. هر چند سید از این تهاجم جان سالم به در برد و به صولت‌الدوله قشقایی در فیروزآباد پناه برد؛ اما در عمل نهضت آزادی‌خواهی منطقه با شکست مواجه شد. سید هم پس از مدت زمانی زندگی آرام در فیروزآباد به دعوت مردم چهرم به این شهر رفت و سال‌های آخر عمر خود را تبعیدگونه در چهرم گذراند. در نهایت، در چهارم شوال ۱۳۴۲ هـ.ق / یازدهم

را به یکی از اقبشار تأثیرگذار در منطقه تبدیل کرده بود، موجب شد تا این قشر برای مقابله با فشارهای اقتصادی عمال دیوانی، نبود امنیت لازم و اجازه فعالیت آزادانه‌تر، سید عبدالحسین لاری را به لارستان دعوت کنند تا یک هسته مقاومت را در برابر دولتیان به وجود آورند. ورود سید، که از همان آغاز با حمایت شدید بازرگانان و موافقت مردمی همراه بود، موجب شکل‌گیری جریانی شد که حدود فعالیت آن از منطقه لارستان گذشت و مناطق اطراف اعم از چهرم، فیروزآباد، داراب، شیراز، بندر عباس، بوشهر، بندر لنگه و حتی تا کرمان را در بر گرفت. به علاوه، شخصیت برجسته سید موجب شد که عملکرد نهضتی که وی در رأس آن قرار داشت، شعاع سیاسی گسترده‌تری به خود گیرد و با جریانات مشروطه‌خواهی و به‌ویژه آن چه که در طی استبداد صغیر به وقوع پیوست، پیوند بخورد. سید لاری که با تأسیس حوزه علمیه جنوب و تربیت شاگردان زیادی با دیدگاه خاص خویش، اولین اقدامات خود را شروع کرد؛ حداقل یک دهه قبل از صدور فرمان مشروطه، با انتشار رساله «آیات الظالمین» در سال ۱۳۱۴ هـ.ق/ ۱۸۹۷م، موضع‌گیری خود را نسبت به حکومت سلطنتی قاجار نشان داد. وی در مقابل فعالیت‌های مسیونرها نیز واکنش شدیدی نشان داد و در مقابله با یهودیان منطقه جنوب نیز، که در نهایت به اخراج تدریجی آنها انجامید، سعی بلیغ کرد. در آستانه انقلاب مشروطه، فعالیت‌های سید شعاع گسترده‌تری پیدا کرد و با بهره‌گیری از حوزه نفوذ شاگردان خود در مناطق مختلف، برقراری ارتباط با عشایر فارس و به ویژه قشقایی‌ها، اقتدار مذهبی و سیاسی خود را به اثبات رساند. سید لاری که با بهره‌گیری از درایت سیاسی خویش، تا زمان پیروزی مشروطه‌خواهان، موقعیت ثابت خود را بر حکام محلی تحمیل کرده و با اجرای حدود شرعی و مذهبی انتقال قدرتی آرام و بدون خونریزی را در منطقه لارستان موجب شده بود، با انتشار دومین رساله سیاسی خویش با عنوان «تشویق و تحریض مشروطه مشروع» در سال ۱۳۲۵ هـ.ق/ ۱۹۰۷م ویژگی‌های فکری خود را به خوبی نشان داد. این رساله سیاسی که گاه با عنوان قانون «مشروطه مشروع» از آن یاد شده است، از ورود سید به جمع اندیشمندان سیاسی ایران و افق گسترده دید سید حکایت می‌کند (وثوقی، ص ۱۴). موقعیت مستحکم سید در جنوب فارس، موجبات دعوت وی و نیروهایش از سوی انقلابیون شیراز را فراهم آورد و با ورود ایشان به شیراز، موقعیت مشروطه‌خواهان تثبیت شد و دو جناح مشروطه‌خواه و مستبد شیراز شکل مشخص‌تری به خود گرفتند (همان، ص ۱۵). آوازه فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی سید که در این زمان بسیار بالا گرفته و ذهن نمایندگان مجلس ملی و محافل سیاسی تهران را به خود جلب کرده بود، با انتشار سومین اثر سیاسی او با عنوان «مشروطه مشروع» در حمایت از مجلس ملی اجباء» گسترده‌تر شد و جایگاه او را به عنوان تنها روحانی محدوده جنوب، که با انتشار رسائل سیاسی در مناقشات فکری شرکت می‌کرد، برجسته‌تر کرد (همان، ص ۱۷ - ۱۶). سید لاری که در زمان استبداد صغیر مبارزه مسلحانه را علیه استبداد محمدعلی شاهی آغاز کرده بود، به کمک شاگردان خویش ضمن تصرف گمرک بندر عباس و محاصره کرمان و دخالت در بوشهر و تسخیر آن به وسیله انقلابیون، هر چه بیشتر شایستگی خویش را به

شخصیت برجسته سید موجب شد که عملکرد نهضتی که وی در رأس آن قرار داشت، شعاع سیاسی گسترده‌تری به خود گیرد و با جریانات مشروطه‌خواهی و به‌ویژه آن چه که در طی استبداد صغیر به وقوع پیوست، پیوند بخورد

اردیبهشت ۱۳۰۳ هـ ق پس از اقامه نماز جمعه، دار فانی را وداع گفت (همان، ص ۲۸ - ۲۶).

بخش اول کتاب، با عنوان رسائل فقهی و سیاسی، در رساله «سؤال و جواب مولا قلی اخباری و آیت الله سید عبدالحسین لاری»، دیدگاه‌های فقهی سید لاری در خصوص مسائل مهم مورد اختلاف علمای اصولی و اخباری مطرح می‌کند و به ویژه دیدگاه‌های متفاوت وی با اخباریون در خصوص مسأله اجتهاد را نشان می‌دهد. آیت‌الله سید عبدالحسین لاری، که از علمای اصولی عصر خویش بوده است، پس از تأسیس حوزه علمیه در لار و جمع شدن شاگردان بسیاری از گوشه و کنار که به ترویج افکار و اندیشه‌های وی می‌پرداختند، واکنش علمای اخباری را برانگیخت و عده‌ای، از جمله مولا قلی اخباری را به مقابله و مخالفت واداشت. به ویژه حمایت مالی تجار و بازرگانان محلی از سید و حوزه علمیه وی، امری که ترویج بیشتر اندیشه‌های سید را به دنبال داشت، در این گونه مخالفت‌ها سهیم بود. رساله سؤال و جواب مولا قلی اخباری، که از علمای اخباری منطقه بوده و به صورت کتبی از سید سؤالاتی می‌کرده و او نیز پاسخ می‌داده است، یک نمونه از چنین مخالفت‌هایی است. آن چنان که دکتر وثوقی نیز متذکر می‌شود، نخستین پرسش مولا قلی اخباری در خصوص تعریف اجتهاد نزد مجتهدین بوده است که سید نیز به آن پاسخ داده است. چنان که از متن رساله نیز پیداست، مسأله عمده مورد اختلاف طرفین حول محور اجتهاد که از جمله مسائل اختلاف برانگیز اخباریون و اصولیون بوده است، دور می‌زند. اصل رساله سؤال و جواب در شصت و سه صفحه و سی و دو برگ با خط نسخ کتابت شده و از دو قسمت تشکیل شده است. قسمت اول آن پرسش و پاسخ مولا قلی و سید لاری است که در نهایت با امتناع سید از ادامه پاسخ پایان می‌پذیرد. این نسخه تاریخ ماه ربیع الثانی ۱۳۱۵ هـ ق را بر خود دارد. قسمت دوم آن که نوشته مولا قلی اخباری در ردّ اجتهاد است، در سال ۱۳۱۴ هـ ق نوشته شده است (همان، ص ۳۳ - ۳۲). آن چنان که دکتر وثوقی یادآوری و به قول نوه آیت‌الله لاری نیز استناد کرده است، امکان تحریف دیدگاه‌های سید لاری در این رساله وجود دارد و از آن جا که اسناد و مدارک دیگری که مؤید این آراء باشد وجود ندارد، نمی‌توان آراء مذکور را به طور قطع دیدگاه‌های سید برشمرد (همان، ص ۳۳ و ۶۹).

ادامه بخش اول کتاب با عنوان «نگاهی به بیانیه فقهی - سیاسی جنگ جهانی اول» به نقش سید در جنگ جهانی اول و سهم

فتوای وی در این خصوص که به سعایت مخالفان موضع‌گیری‌هایی را در برابر آن برانگیخت و سید در صدد پاسخ‌گویی به آنها برآمد، می‌پردازد. مطالب این قسمت حاکی از این است که هر چند سید لاری به دنبال درگیری ۱۳۳۲ هـ ق/۱۹۱۴ م و شش ماه پیش از آغاز جنگ جهانی اول، نیروهای خود را از دست داده بود و در حالتی تبعیدگونه به سر می‌برد و عملاً از هرگونه دخالت در امور نظامی و سیاسی برکنار مانده بود؛ اما در زمان جنگ نقش مؤثری در تهیه و تحریک اقشار گوناگون مردم جنوب ایران علیه انگلیس ایفا کرد.

قدر مسلم فتوای جهاد سید در مشروعیت یافتن فعالیت‌های مسلحانه قشقای‌ها در فارس و تنگستانی‌ها در بوشهر، سهم پررنگی داشته است. مؤلف محترم کتاب، اسناد چندی که احکام جهاد سید علیه انگلیس را در خود دارند مشاهده کرده و بر نقش مهم سید در این خصوص صحنه گذاشته است. به خصوص یکی از فتوای وی را که در آن همه مسلمانان را به جهاد علیه کفار روس و انگلیس دعوت کرده و عده‌ای را با حمایت خاندان قوام به عکس‌العمل واداشته است، می‌آورد (همان، ص ۷۳). در ادامه، به تلاش سید در جهت پاسخگویی به ادعاهای مخالفین فتوای خود می‌پردازد و به سند مهمی که با عنوان بیانیه فقهی - سیاسی، در دوازده صفحه تنظیم شده و سید لاری در شش بند جداگانه ادعاهای مخالفین را رد کرده است، اشاره می‌کند. در این سند که با خط فردی به نام «شاهانی جهرمی» از منشیان سید نوشته شده است، پس از مقدمه‌ای در شرح فساد و افساد روس و انگلیس، انتقادات شش‌گانه مخالفین را پاسخ می‌دهد. در پایان این رساله هم، مهر چهار گوشه سید با عبارت «عبدالله‌الحسین» حک شده است (ص ۹۰ - ۷۹). در بندهای شش‌گانه، سید با استناد به: ضدیت روس و انگلیس با سایر ملل، صرف نظر از مسیحی یا یهودی بودن این دو دولت، شیوع فساد از طرف این دول و بر باد دادن حیثیت اجتماعی و ثروت ملل که نظم و قانون آنها را در جهت منافع خودشان به کار می‌گیرد، مغایرت قوانین آنها با ملاحظات عرفی و شرعی جوامع مسلمان، موضوعیت نداشتن حکم آیه قرآنی بر لزوم دوستی با مسیحیان که تنها به «تجاشی» پادشاه حبشه اشاره داشته و همه مسیحیان دور از حقیقت را در بر نمی‌گیرد، این که آبادانی و معموریت بلاد آنها به ازای تخریب سایر بلاد حاصل شده است، و لزوم دفاع از اساس اسلام که اکنون در خطر قرار گرفته و انجام آن بر عهده تمامی مسلمانان اعم از زن و کودک است؛ مخالفان را پاسخ داده است. بدین ترتیب، مشخص می‌شود که آیت‌الله لاری در آخرین سال‌های حیات خویش و در زمان تبعید نیز با تلاش خستگی‌ناپذیر در صحنه سیاسی - عقیدتی جامعه حضور فعال داشته و با اعلام جهاد علیه روس و انگلیس دین خود را ادا کرده است (ص ۷۸ - ۷۷).

بخش دوم کتاب با عنوان: اسناد؛ اسناد جمع‌آوری شده مربوط به فعالیت‌های آیت‌الله لاری را از ابتدای ورود به لارستان تا زمان وفات وی، در خود دارد. مؤلف محترم کتاب اسناد جمع‌آوری شده را نخست در جدولی فهرست‌گونه و سپس به تفصیل، در چهار قسمت آورده است.

الف - نامه‌های رسمی: این قسمت ۲۶ سند را در بر می‌گیرد. اعلامیه عمومی محکومیت قتل علمای شیراز با تأیید آیت‌الله لاری،

نامه‌هایی که تأیید سید لاری را در خود دارند، نامه‌ها، گزارش‌ها و متن تلگراف‌های حکام فارس و احياناً بوشهر در خصوص فعالیت‌های سید از جمله این نامه‌ها هستند. متن این اسناد بیست و شش‌گانه در صفحات ۱۳۸ - ۹۹ کتاب آمده است.

ب- مکاتبات و نامه‌های شخصی: این قسمت به مکاتباتی که سید در دفاع از شخصیت‌های مورد نظر خود نوشته است و نگرانی‌های او نسبت به وضع موجود می‌پردازد و موضع‌گیری‌های او را در قبال وقایعی همچون غارت لار، دستگیری برخی از یاران خویش، غارت چهارم، کشتار و غارت در فسا، ناامنی جاده‌ها، لزوم عدم پرداخت مالیات به دولت و جریان‌های پس از استبداد صغیر نشان می‌دهد. در نهایت هم، نامه سید به خط منشی او در خصوص جهاد علیه انگلیس و مستبدین فارس در سال ۱۳۳۳ هـ.ق آمده است. متن این اسناد در صفحات ۱۹۲ - ۱۳۹ کتاب گنجانده شده است.

ج- فتاوی و اعلامیه‌های سید: این قسمت احکام و فتاوی سید را در قالب ده سند در خود دارد. استفتاء زائر محمد اشکنانی از سید و پاسخ وی، اعلامیه سید علیه یهودیان لار، فتاوی سید در جهت فروش املاک برای تأمین هزینه مجاهدین با تأیید آیت‌الله مازندرانی و خراسانی، حکم جهاد علیه مستبدین در سال ۱۳۲۶ هـ.ق، حکم واگذاری املاک به عنوان حق‌المجاهد، حکم وی در زمینه ابطال آنچه در خصوص نقل و انتقال املاک به وی نسبت داده‌اند، فتوی در خصوص اعلامیت حاج میرزا عبدالباقی شیرازی، فتوی در خصوص ترکه سید شهید از سادات بیرم، حکم جهاد علیه قوام‌الملک شیرازی و انگلیسی‌ها در سال ۱۳۳۳ هـ.ق و حکم جهاد سید علیه انگلیس به سال ۱۳۳۶ هـ.ق، از جمله این احکام و فتاوی است. متن تفصیلی این احکام در صفحات ۲۰۲ - ۱۹۳ کتاب آمده است.

د- عکس‌ها و تصاویر: در این قسمت علاوه بر تصویر حکم جهاد آیت‌الله لاری به خط منشی او در سال ۱۳۳۶ هـ.ق، تصاویری از عکس‌های آیت‌الله لاری، برخی از یاران و دیگر روحانیون هم‌رزم او، تصویر صولت‌الدوله قشقایی، قوام‌الملک، رؤسای ایل قشقایی، برخی از روشنفکران فارس، کنسول انگلیس به همراه عبدالحسین فرمانفرما و ژنرال سایکس، کنسولگری انگلیس در شیراز و جمعی از افسران انگلیسی را در شیراز شامل می‌شود. در ادامه تصویر پست ملت لار، سجع مهر انجمن ولایتی لارستان، سجع مهر انجمن مقدس مجاهدین لار و مهر تجار خطه لار آمده است. این تصاویر در صفحات ۲۲۲ - ۲۰۷ کتاب آمده است.

بخش سوم کتاب با عنوان: ضمایم؛ ضمن این که روزشمار زندگانی سید از زمان تولد وی در نجف به سال ۱۲۶۴ هـ.ق/۱۸۴۸ م تا وفات او در جهرم به سال ۱۳۴۲ هـ.ق/۱۹۲۴ م را در خود دارد، شرح حال مختصری از زندگی بیست و نه نفر از رجال عصر مشروطه فارس را در بر می‌گیرد. در روز شمار زندگانی آیت‌الله لاری، مؤلف محترم دقیق‌تر به زندگی‌نامه سید پرداخته است و اطلاعاتی کامل‌تر از آن چه که در متن کتاب آمده است، ارائه می‌دهد.

نگاه جامع و دقیق مؤلف محترم که بسیاری از کتب خطی و روزنامه‌های عصر مشروطه را ملاحظه کرده است؛ استفاده از منابع

متعدد مربوط به دوران زندگی آیت‌الله لاری در مقدمه و روزشمار زندگی سید از آنها بهره برده است؛ اهتمام به تواریخ محلی و ارائه نوعی تاریخ‌نگاری محلی که در جای خود جالب توجه است؛ جمع‌آوری اسناد قابل توجهی که بدون سعی و همت مؤلف محترم به راحتی قابل دسترس نبوده‌اند و بالاخره ارائه الگویی مناسب برای انجام پژوهش‌هایی از این قبیل، که راه جمع‌آوری و تنظیم اسناد تاریخی را هموار می‌کند، کتاب اسناد و مکاتبات آیت‌الله لاری را از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌سازد.

منابع

- تاریخ شاهی قراختائیان، به اهتمام و تصحیح محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۲۵۲۵.
- زرین کوب، عبدالحسین؛ تاریخ در ترازو؛ ج ۵، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۷.

- ساماران، شارل؛ روش‌های پژوهش در تاریخ؛ ترجمه گروه مترجمان؛ ج ۲، چ ۲، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵.
- نخجوانی، محمد بن هندوشاه؛ دستور الکاتب فی تعیین المراتب؛ به سعی و اهتمام و تصحیح عبد‌الکریم اوغلی زاده؛ ج ۱، مسکو اداره انتشارات دانش، ۱۹۶۴.

- نخجوانی، محمدبن هندوشاه؛ دستور الکاتب فی تعیین المراتب؛ به سعی و اهتمام و تصحیح عبد‌الکریم اوغلی زاده؛ ج ۲، مسکو اداره انتشارات دانش، ۱۹۷۶.

- وثوقی، محمد باقر، اسناد و مکاتبات آیت‌الله حاج سید عبد الحسین لاری، تهران، مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۵.
- وصال‌الحضرة، فضل‌الله بن عبدالله شیرازی؛ تجزیة الامصار و تجزیة الاعصار (تاریخ و وصف الحضرة)؛ به اهتمام محمد مهدی اصفهانی؛ تهران، کتاب‌خانه ابن سینا و کتابخانه جعفری تبریز، ۱۳۳۸.
- رشید الدین فضل‌الله همدانی؛ جامع التواریخ؛ به کوشش بهمن کریمی؛ ج ۲، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۶۲.

پی‌نوشت‌ها:

۱. اصلاحات غازان‌خان که رشیدالدین صورت دقیق آنها را همراه با فرامین و دستورالعمل‌های سیاسی، اقتصادی، قضایی آورده است؛ صورت فرامین و اسنادی که هندوشاه نخجوانی مؤلف «دستورالکاتب فی تعیین المراتب» جمع‌آوری کرده است؛ حل دعوی ملکی بر پایه استناد به قبلاًنامه‌هایی که بیشتر از سی سال قدمت داشتند در دوره‌های مختلف تاریخی دوران میانه، اقداماتی که اتابک ابوبکر بن سعد در قرن هفتم هجری در فارس انجام داد و بسیاری از اراضی را که سند بیشتر از پنجاه سال نداشتند تصاحب کرد؛ دعوی قراختائیان کرمان و شبانکارگان بر سر قلعه سیرجان که با استناد به اسناد موجود آن را به ترکان خاتون کرمان برگرداندند و موارد متعدد دیگر نمونه‌هایی از بهره‌گیری از اسناد توسط مورخین برای شرح وقایع است. (رسید الدین فضل‌الله، ج ۲، بخش اصلاحات غازان؛ وصال، ص ۱۶۳؛ تاریخ شاهی قراختائیان، ص ۱۹۲؛ نخجوانی، ج (۲) و)